

Magyar Hamletek Romániában

Erdély sokáig önálló fejedelemség volt, és a kezdetektől több nemzet kultúráját olvasztja magába. A világon először itt hirdették ki törvényesen a vallásbékét: 1568 januárjában a tordai országgyűlés mondta ki a katolikus, evangélikus, református és unitárius hit szabadságát és egyenjogúságát. Bethlen Gábor fejedelem pedig 1623. június 18-án kelt oklevelével Erdély egész területén engedélyezte a zsidók letelepedését, szabad kereskedését és vallásgyakorlását, továbbá mentesítette őket a megalázó megkülönböztetés alól. Bethlen alapította 1622-ben az utóbb Nagyenyedre áthelyezett református kollégiumot is, hogy ne kelljen a jövő képzett értelmiségének költséges külföldi egyetemekre mennie.

Erdélyben jóval hamarabb beköszöntött az újkor, mint Magyarországon. Az eltérő történelmi viszonyok és kultúrtörténet másfajta „karaktert” is indukált az erdélyi magyar nemzetteléleket esetében. Az erős transzszilván identitástudat egyszerre „konzervatív” – amennyiben a hagyományörzés folytonosságát tekintjük; mindamellett „szabadelvű”, vagyis természetszerűen nyitott az új értékekre, befogadásukra, akár beolvasztásukra, amellyel az összetéveszthetetlenül egyedi jelleg tovább fejleszthető.

Kolozsvár 1790 és 1848, majd 1861 és 1867 között hivatalosan is Erdély fővárosa volt – gyakorlatilag, nem hivatalosan az is maradt. Pest-Budán Kelemen László úttörő társulatával 1790 októberében hasztalan próbálkozott a magyar hivatásos színjátszás állandósításával. Két évvel később, 1792 decemberében – a brit Windsor-ház egyik ősi lányának tartott Rhédey Klaudia előző évben megözvegyült nagymamája – gróf Rhédey Mihályné kolozsvári házában báltermében megszületett az erdélyi magyar hivatásos színház, amely máig működik.

A legelső pest-budai társulat megszűnésével, a saját szűkebb pátriájuk mellett Magyarországon szintén az erdélyi magyar színészek terjesztették el anyanyelvünkön a hivatásos színjátszást. A magyar színészet legelső hajlékát is a kolozsvári Farkas utcában építették meg. Sőt, Ditrói Mór vezetésével zömükben erdélyi művészek képezték Budapesten az 1896-ban létrejövő első vígszínházi társulatot is. A történelmi Magyarország és Erdély kapcsolatát máig egyfajta nemzeti színházi kétközpontúság jellemzi, és ezen – minden ellenkező vélemény dacára – nem változtatható az 1867-es kiegyezés, sőt a trianoni békediktátum sem.

2022-ben már kétszázharminc éve annak, hogy egy héttel karácsony előtt megtartotta első előadását a több-

ségében Nagyenyeden, a „transzszilván Wittenbergben” tanult tagokból álló „Erdélyi Magyar Nemes Színjátszó Társaság”. Az első szót állítólag Kótsi Patkó János (1763–1842) mondta ki, aki tizenegy hónappal később, 1793 novemberében, harmincéves korában a legelső magyar nyelvű Hamletet is alakítja a Kazinczy Ferenc által, Schröder színpadi átirata nyomán fordított „szomorújátékban”, amelyet fordítója eredetileg a pest-budai társulat nyitó előadásának szánt.

A humanizmus színházi moralitása, amelyben minden emberi alaptípus és viszony, valamint az összes elemi érzés fellelhető, egyúttal „színészpedagógiai tankönyv” is. S lehet csak legenda, hogy II. Erzsébet angol királynő szépanyjának kolozsvári házában a legelső magyar szó a színpadról Kótsi ajkáról hangzott el, az viszont dokumentálható, hogy a legelső magyar Hamlet használta először ténylegesen Shakespeare legnagyobb drámáját színházi elveinek és játéktípusának alapjául.

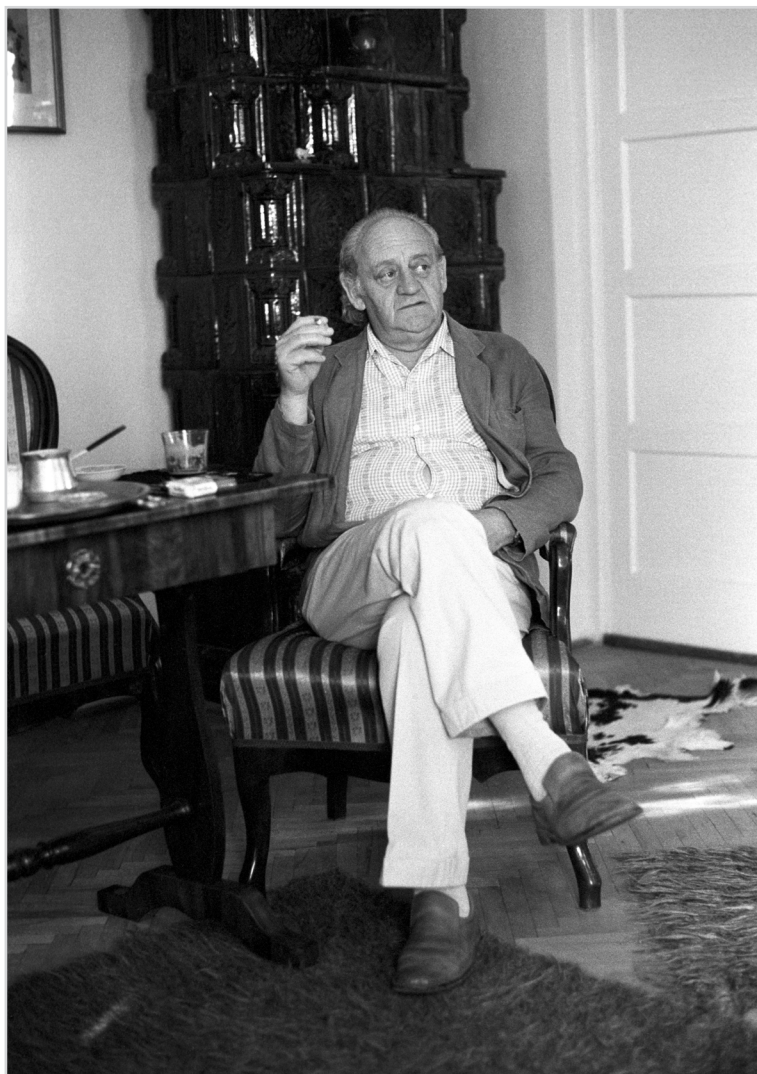
1867-ben, Arany Jánosnak köszönhetően jelent meg az a klasszikus magyar fordítás, amely Erdély fővárosában mind a mai napig a *Hamlet*-előadások alapja. Kolozsváron 1868. november 28-i jutalomjátékán E. Kovács Gyula játszotta legelőször a címszerepet Arany szövegével. Az 1894-95-ös évadban Ecsedi Kovácsra építette Ditrói Mór a tizenhét előadásból álló kolozsvári Shakespeare-ciklust is, amely állítólag Európa kultúrtörténetében a legelső ilyen jellegű vállalkozás volt. A tematikus drámasorozat hagyományát Janovics Jenő folytatta tovább, de már az 1906-ban felavatott Hunyadi téri új színházépületben. Az I. világháború kitörése előtt, a legelsőnek vélt, 1794-es *Hamlet*-előadás színlapjának megfelelően, a százhuszadik évforduló alkalmából maga a direktor személyesítette meg a dán királyfit. Ugyancsak Janovics doktor alakította Hamlet szerepét öt évvel később, azon a fájdalmas búcsúelőadáson, amikor az impériumváltás következtében a magyar színtársulatnak el kellett hagynia az otthonát. Ha annak idején Janovics Jenő a saját költségén nem építeti meg a nyári színekört, 1919. október 1-jén talán meg is szűnt volna a legrégebbi, folyamatosan működő hivatásos magyar színház.

A II. világháború befejezését követően Erdély a Partiummal és a Bánsággal együtt újra Románia része lett. 1945-ben, az ígérek ellenére, a „cluji” magyar színészeknek megint csak vissza kellett költözniük a Sétatérre. A hagyományokhoz híven most is a „Magyar Hamlet”, azaz a *Bánk bán* nyitó előadás, amelyet küzdelmes évtizedek

után a június óta ismét igazgató Janovics rendezett, címszerepben a harmincegy éves Senkálsky Endrével. De 1945. november 16-án a hetvenhárom éves direktor-rendező-színházépítető-filmproducer-vállalkozó-színház-elméleti szakember és színész már nem öltötte magára Biberach jelmezét, hogy megint a maga építette színház deszkáira lépjen. Nem érte meg a restaurációt: aznap délután váratlanul eltávozott a nem ismert tartományba. Halálával végképp lezárult egy korszak.

Az 1947-es párizsi békét követően a legelső magyar nyelvű *Hamlet*-bemutató egy mindösszesen hatszentes társulatnak köszönhető. Ám természetesen a Harag György igazgatása alatt működő szatmári színháznak is köze volt Kolozsvárhoz. Ugyanis Mihály román király törvényerejű rendelete nyomán, 1946-ban itt jött létre

Harag György
színész, rendező,
1985,
Marosvásárhely,
fotó: Farkas
Tamás, MTI

a Zene- és Színművészeti Konzervatórium. Harag György – rendezői szak egyelőre nem lévén – színészhallgatónak jelentkezett. Ötvenedmagával felvették, sőt már az első évben – négy évfolyamtársával együtt – mint az egyik legkiválóbbat alkalmazták a Kolozsvári Magyar Színháznál is. Két év múlva indult a rendezői szak, amelyet – párhuzamosan a színészettel – ugyancsak elvégzett. A főiskolán tanársegédi állást ajánlottak fel neki, lakással együtt. Csak hogy 1953-ban a negyedéves színészfolyam együtt akart maradni: ennek érdekében végigjárták a hivatalokat, a bukaresti minisztériumba is elmentek, végül engedélyt kaptak rá, hogy az osztály megalapítsa a nagybányai színház magyar tagozatát. Főrendezőnek elhívták Haragot, aki mindkét kolozsvári állását, dupla fizetését tüstént odahagyva, örömmel tartott velük. A minta: tanáruk, a háború végén Budapestről hazatért Tompa Miklós igazgató-rendező által 1946-ban alapított, országos sikereket arató marosvásárhelyi Székely Színház és annak nagyon megalapozott, az apró részletekre is figyelő, sűrű töltetű lélektani realista stílusa. De a romantikus fiatalok a vásárhelyinél lendületesebben, „forradalmibb” módon akartak színházat csinálni. Mertek kockáztatni is.

A romániai magyarság kedvencévé vált nagybányai társulatot 1956-ban mint önálló Magyar Színházat költöztették át Szatmárra, ahol a három évvel későbbi premier előtt bizony nagy volt az izgalom. Erre 1959. május 5-én meg is volt minden okuk, hisz egyfelől egy Shakespeare-előadás, a Szabó József által rendezett *Rómeó és Júlia* már fiasco lett, másfelől a *Hamlet* majd húsz éve nem ment romániai magyar színpadon. Az utóbbi oka egyszerű: korábban a mértékadó sztálinista kultúrpolitikának lesújtó véleménye volt a „dekadens korok” és polgári színházak által kedvelt „cselekvésképtelen álmodozóról”, aki teljességgel alkalmatlan a marxista-leninista esztétika „realizmusdiadal”-igényének kielégítésére. 1953-ban azonban Sztálin meghalt, egy évre rá a nagy múltú moszkvai Művész Színházban Ohlopkov színre vitte a tragédiát, és a következő év decemberében a Királyi Shakespeare Társulat is a *Hamlet*tel vendégeskedett ugyanott. Harag György pedig épp ekkor volt szovjet tanulmányúton. Számára a fantasztikus sikerű angol vendégjáték legnagyobb élményét Paul Scofield – állítólag Laurence Olivier filmbeli alakításával vetekedő – címszereplése és még inkább a rendezés jelentette. Ahogy a harmincéves Harag még nagybányai társulatának írta: „Egy elég fiatal, orosz származású, Peter Brook nevű rendező, a szó legnemesebb értelemben vett alkotó munkája ez a nagyon eredeti, újszerű, kisebb kivételektől eltekintve – realista előadás.”¹

¹ HARAG György: *Napló III.* (december 1.) = *Harag György színháza.* Szerk. NÁRAY István, Bp., Pesti Szalon, 1992, 61.

De a romániai kollégájával egyidős Peter Brook utóbb épp a túlzott „realizmusa” miatt nem volt elégedett Moszkvában járt *Hamlet*-jével. Már-már színszerűtlenül puritánnak, szürkének, jellegtelennek ítélte a rendezését. Harag pedig a sajátját egyenesen élete legnagyobb bukásaként könyvelhette el. Bőséges szakirodalmi példákkal alátámasztott rendezőpéldányából kiderül, hogy a szatmári direktort Brook előadásának erős hatása mellett 1959-ben a kanonizált „nagyrealizmus” is fogva tartotta.

Hamlet – akit a huszonnyolc éves Csíky András személyesített meg – Harag rendezői felfogásának írásos dokumentuma alapján: „heroikus reneszánsz lelkiállattal párosult tudós humanista intellektusú, lenyűgözően sokoldalú”² személyiség, aki nem „gyengeakaratú, betegesen érzékeny, világfájdalmas, pesszimista, melankolikus, cinikus. Hanem: cselekvő, igazságszerető, nemes gondolkodású, a reneszánsz embereszmény leggazdagabb, legsokoldalúbb mintaképe, tudós, államférfi, művész és katona”.³ A kultúrpolitikai elvárásoknak megfelelően: „előharcos” – aki „egy szebb, jobb eszme nevében, majdnem fegyvertelenül kesztyűt dobott az állig felfegyverkezett, mindenre elszánt, látszólag teljes erejében lévő feudális társadalomnak”.⁴ (Azért azt ne felejtjük el, hogy e megfogalmazás a hivatalos szerveknek szóló indoklásban szerepel annak érdekében, hogy engedélyezzék a darab színrevitelét.)

A végeredménytől a romániai magyar kritikusok sem voltak elragadtatva. Habár például Kacsir Mária Csíky Andrást részletesen dicséri jellemábrázolásának mélysége, a szép dikció és kiváló szövegértelmezés miatt, ő sem hallgathatja el, hogy ebből a *Hamlet*-ből hiányzik a szenvedély.⁵ A román színházi szaklap bírálója ellenben egészében a földbe döngölte a bukaresti találkozón részt vevő szatmári *Hamlet*-előadást, amely a két évvel korábbi, sikertelen *Rómeó és Júliá*hoz hasonlóan most is „historizál, kiváltképp a szcenográfiában (az Erzsébet-kori színpad és díszlet »stilizált« rekonstrukciójával)”. Az eszmék és érzések tekintetében azonban híjával van a költői szárnyalásnak. A szövegmondás csupán lagymatag, hétköznapi „beszéd”, a shakespeare-i sorok ragyogásának teljes hiányával. „Semmi sem érzékelhető az eredeti mű nemes könnyedségéből” – olvashatjuk a *Teatrul* 1960/1. számában.⁶

Bizonyára ez a kendőzetlenül kemény kritika is hozzájárult ahhoz, hogy Harag György 1960-ban úgy dönt, elmegy Szatmárról. A vezetést átadta „*Hamlet*-jének”,

ő pedig évtizedes, gyötrelmes vándorútra indult, amelynek a végén, 1970–71-ben, Marosvásárhelyen végre rálelt a saját hangjára. Harag számára a „színpadi látvány lett a koncepcióban fogant színpadi állapot”, és ez az alkotói látásmód teljesedett ki 1975-től, amikor a Kolozsvári Magyar Színház művészeti vezetője lett. Érdekes, hogy Harag György szemlélete éppen akkor újult meg, amikor Peter Brook is elhagyta Angliát. A 70-es évek küszöbén mindketten egy időben jutottak el ahhoz a fordulóponthoz, amikor pályafutásukban az előzőtől merőben eltérő korszak vette kezdetét. A romániai magyar nemzetiségű művész szintén az európai színházművészet egyik kiemelkedő alakja lett. Azonban ez a vitathatatlan tény nem köztudott. Alkotásaival nem foglalkozik a világ szakirodalma, munkássága nem tananyag. Harag tudniillik nem hagyta el a szülőföldjét. Totális politikai diktatúrában élt és dolgozott 1985-ig, amikor hatvanéves korában elhunyt. Négy-öt esztendővel azelőtt, hogy a világnak lehetősége lett volna megismerni őt és nagyszerű rendezéseit. Színpadi testamentumát, a vásárhelyi román társulattal színre állított *Cserecsnyéskertet* nemzetközi hírűvé vált kollégái a XX. század egyik legnagyobbrendező előadásaként tartják számon.

Harag György minden tekintetben európai személyiség volt, aki úgy lehetett nemzetek feletti, hogy megmaradt magyarnak, és úgy vált egyetemessé, hogy egy elzárt országban – származása miatt kétszeres kisebbségiként – élt és dolgozott. Valódi művész, akit az örök keresés és a gyötrelmes alkotás gyönyörűsége éltet. Tompa Miklós fiát, Tompa Gábort tekintette közvetlen szellemi utódjának, aki édesapja kivételes menedzseri képességét örökölte, ugyanakkor alkotói szemlélete Haragével azonos.

Az ifjabb Tompa 1981-ben, a híres bukaresti rendezőiskolában diplomázott, amely a jellegzetes román „reteatralizáció” látásmódját közvetítette. A Harag Györgynél két évvel idősebb Liviu Ciulei nevéhez kapcsolható színpadfilozófia alapja a szuggesztív. Ahogy Tompa Gábor néhány hónappal mentora halála után, 1986-ban a készülő *Hamlet* műsorfüzete számára nyilatkozta: „Igazi mű az, [...] amely minden műélvezőben megszüli a külön művet, a külön világot, a külön univerzumot. Olyan közlés, amely a műélvezőre hagyatkozik, hogy benne szülessék meg a valódi mű...”⁷

A reteatralizáció a shakespeare-i Theatrum Mundi mindenkor aktuális hagyományát, időtlen időszerűségét örököltette át. Az 1599-től működő londoni Globe Színház

² HARAG György: *A Hamlet rendezői felfogása* = Uo., 87.

³ Uo.

⁴ HARAG György: *A Hamlet rendezői felfogása* = Uo., 86.

⁵ KACSIR Mária: *Hamlet, előszőr = Rendezte: Harag György*. Szerk. NÁNYAI István, Bp., OSZMI, 2000, 33–35.

⁶ POTRA, Florian: *Hamlet = Teatrul*, 1960, 1. sz., 46.

⁷ TOMPA Gábor: *A megálmodott színház. Válaszok Saszet Géza kérdéseire* = Uo.: *A későjés gyöngédsége*. Kolozsvár, KOMP-PRESS, 1995, 134–135.

William
Shakespeare:
Hamlet, Tamási
Áron Színház,
rendező:
Bocsárdi László,
Sepsiszent-
györgy, 2013,
fotó:
Barabás Zsolt

jelszava egy akkoriban gyakran elhangzó, Petroniustól származó, latin szállóige: „Totus mundus agit histrionem”, vagyis az *Ahogy tetszik*ből is jól ismert: „Színház az egész világ...”⁸ Shakespeare színháza globális világképet tükrözött, társadalmi modellt kínált, egyéni és kollektív identitást őrzött, továbbá közösségi fórumot teremtett. A vélhetőleg már az első évadban bemutatott *Hamlet* pedig a legnagyobb színműíró összes darabja közül a legtöbbet árulja el a színház esszenciájáról.

A világ számtalan *Hamlet*-előadása között aligha akad sok olyan változat, amely annyira a shakespeare-i teatralitás lényegére épít, mint Tompa Gábor többször betiltott, végül 1987. február 23-án bemutatott, de a két szereposztás ellenére már azon év nyarán végleg a műsorról kényszerűen lekerült rendezésének a koncepciója. *Hamlet* atyja és a megfeszített Színészkirály ráadásul „Shakespeare” alakjában jelent meg a színen. (Akárcsak a darab ősbemutatóján, amikor állítólag maga a Nagy Will játszotta

a Szellemet.) A címszerepet Senkálzsky Endre alakította, aki az I. világháború évében született, és 1939 óta tagja a Kolozsvári Magyar Színháznak.

Az előadás mint színházi világmodell nemcsak tükört, hanem egész tükörrendszert tartott az emberi „természet” elé. T. Th. Ciupe az Erzsébet-kori és a jelenkori színházat ötvöző, tükrös díszletében maga a néző is többször felfedezhette önmagát szimbolikusan és ténylegesen egyaránt. Középen a magaslatként kialakított királyi páholy, illetve a trónus: a hatalom tere, ahová csak keskeny, veszélyes és ingatag vaslétrán lehet feljutni; alatta pedig a széttárható függönnyel ellátott színház – a színházban, ahol a csupasz műszaki berendezéseknek ugyancsak elengedhetetlen dramaturgiai szerepe volt a produkció folyamán. A penész-színű, hangszigetelt, kijárat nélküli, tökéletes bezártságot sugalló falak érzékeltették, hogy „Dánia börtön”⁹ és „Rohadt az államgépben valami”.¹⁰ Két évvel az 1989. decemberi fordulat előtt a Kolozsvári Magyar Színház

⁸ SHAKESPEARE, William: *Ahogy tetszik*. Ford. SZABÓ Lőrinc, II. felvonás, 7. szín

⁹ SHAKESPEARE, William: *Hamlet*. Ford. ARANY János, II. felvonás, 2. szín

¹⁰ Uo., I. felvonás, 4. szín

Hamlet-előadása tökéletes láttelest nyújtotta a Ceaușescu-diktatúra viszonyrendszerének és a benne élők lelki megpróbáltatásainak.

Tompa mondta a már idézett interjúbán: „Hamlet megrendez egy előadást. Az egérfogót, amely leleplezi a Claudius-féle zsarnokságot. Az előadásnak társadalmi funkciója is van, ugyanakkor megfogalmazza Hamlet ars poeticáját. Azt, hogy egyedül a művészet képes kimondani az igazat, és tükröt tartani az emberi természetnek. [...] Hamlet atyjának szelleme is egy színész, aki átruházza Hamletre ezt a nemes hagyományt, amelynek célja a bénító zsarnokság elleni harc, és ennek a folyamatnak újabb állomása Horatio, aki ennek a tudásnak a birtokában lesz majd a kor krónikása. Ez a hármas metaforikusan azt jelenti, hogy az értékeket bármilyen áron meg kell menteni és tovább kell adni. Az értékek elpusztíthatatlannak és fennmaradnak...”¹¹

Claudius ifjú, sőt „unokaöccsénél” sok évvel fiatalabb. Igazi diktátor a fekete hajú Keresztes Sándor kiváló alakításában: nemegyszer harsány, ravasz, mint a róka, szélsőséges, rapszodikus, hisztérikus, gyávaságát hol vészjósló nyájassággal, hol hirtelen dühkitörésekkel leplezi talán még önmaga előtt is. Diabolikus figura, imája hátborzongató. Fehér bohóc. Vele szemben Hamletnek a Buta Augustusz szerepét kellene eljátszania, hogy színre vigye korszakos előadását, amellyel megfejtethető a valóság és a színház, allúzió és illúzió, ember és szerep, arc és álarc kapcsolata is. Harag György egyik kedvenc munkatársának, a sajnálatosan korán elhunyt Héjja Sándornak a megformálásában a középkorú, végtelenül elgyötört, „a kor gúny-csapásai, a zsarnok bosszúja, gőgös emberek dolyfe, a hivatalnak packázásai”¹² miatt megviselt Hamlet ízig-vérig színházi ember. Asszisztensei, kellékesei, ügyelői vagy az *Egérfogó*-jelenet szereplői, egyúttal a sírásók azok a bohócok (Barkó György és Sebők Klára), akik – mint földönfutó menekültek – állandóan egy hatalmas ládát cipelnek magukkal. A *Kabaré* zenéjére érkeznek a zenekari árok felől, de útjukat állja ama vasfüggöny, amely mögül majd az előadás legvégén a Dire Straits zenéjére mentik ki a kultúra utolsó, még megmaradt, becses ereklét, mielőtt a vasfüggöny végleg leereszkedne, és beláthatatlan időre elzárná ezt a szerencsétlen országot a civilizált Európától. Horatio – akit Harag György szatmári Hamletje, Csíky András személyesített meg – a legutolsó pillanatban hengeredett ki gitárjával egy szűk kis résen, hogy Hamlet kérésének megfelelően megőrizze produkciójuk mulékony emlékét, illetve „meggyőzze felőle és igaz ügye felől a kételkedőket.”¹³

Az első szereposztást Harag György szelleme hatotta át. De a civilben is „hamletomán” természetű címszereplő nevét már a kritikákban sem lehetett leírni. (Héjja az egyik gyűlésen a hatalmat képviselő „elvtársnő” jelenlétében a saját anyanyelvén merészelt felszólalni, és ragaszkodott is e jogához.) Mihelyt feliratkozott, hogy családjával Magyarországra költözzön, a szerepét sem játszhatta tovább. Onnantól Ander Zoltán személyesítette meg Hamletet, így kimaradt a cinikus csavar, hogy Claudius jóval fiatalabb a „mostohafiánál”, akinek utódlást ígér. Hamarosan a két ifjabb színész is elhagyta a szülőföldjét. Akárcsak korábban Héjja Sándorral együtt a felesége, Sebők Klára, továbbá a Színész királynő „bohóc-párja”: Barkó György, vagy Czike László, aki „Fortinbras hangja” volt, és épp a bemutató estéjén szállt vonatra családostól, hogy végleg maga mögött hagyja Romániát.

A harmincéves Tompa Gábor otthon maradt. Rövid életű *Hamlet*-rendezése pedig hosszú távú hatást gyakorolt nem egy befogadójára. Például az akkor tizennyolc éves Demeter Andrásra, aki mielőtt bevonult volna katonának, és már túl volt sikeres felvételi vizsgáján az 1954-től a szülővárosába költöztetett Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet következő évben induló színészosztályába, Marosvásárhelyen vagy ötször megnézte a Kolozsvári Magyar Színház *Hamlet*-vendégszínházát.

Demeter épp az erdélyi magyar hivatásos színészet két-századik évében diplomázott, de már a főiskolán akarva-akaratlanul, kidolgozott magának egyfajta többrétegű,

William
Shakespeare:
Hamlet, Tamási
Áron Színház,
rendező:
Bocsárdi László,
Sepsiszent-
györgy, 2013,
fotó:
Barabás Zsolt

¹¹ TOMPA: i. m. (1995), 135.

¹² Utalás Hamlet szavaira = SHAKESPEARE: *Hamlet*. i. m., III. felvonás, 1. szín

¹³ Uo., V. felvonás, 2. szín

„hamletomán játéktílust”. Ahol ennek dramaturgiai jelentősége lehet, ott egyszerre személyesíti meg a szereplőről kialakított általános véleményt, előítéleteket és toposzokat, gyakran groteszk expresszionista módon eltúlozva az alak kapcsán keletkezett közhelyeket, miközben egy-egy hanghordozással, gesztussal kilép a „kliséből”, hogy néhány pillanatra színészként és emberként is megmutathassa a szerep általa vélt mélyebb karakterét, a közfelfogástól eltérő egyedi vonásait.

A friss diplomás magyar színész imádja a kihívásokat, tehát oda szerződik, ahol annyira nincs semmi, hogy talán lehet valami újat teremteni. A temesvári magyar tagozatot egy időben hozták létre a nagybányaival. Az 1954-ben, Kolozsváron végzett Taub János 1956-tól, főrendezőként országosra elismert, igazi professzionista társulattá formálta az alapításakor zömében műkedvelőkből álló együttest. Ekképp 1957. október 1-jével a Temesvári Állami Magyar Színház önállósulhatott. Igazgatója a harmincéves Taub lett, aki 1961-ben elmegy Kolozsvárra főrendezőnek, de addig a szörványvidék magyar színházának egyik valóban kivételes művészi korszakát teremti meg. Azonban 1992-re, amikor a huszonhárom éves Demeter ideszereződik, már a kisebbségi intézmény megszüntetésének réme is valós veszély lehet.

Ám épp két évszázaddal az után, hogy az első magyar Hamlet, azaz Kótsi Patkó János színdirektor lett Kolozsváron, az alig egy éve végzett Demeter András Istvánt – Romániában menedzseri pályázat útján először – Európa, sőt talán az egyetemes kultúrtörténet mindmáig legfiatalabb államiszínház-igazgatójaként kinevezték a Temesvári Csiky Gergely Színház élére. A „kölyökigazgató” 1993-tól kezdve – itteni működésének több mint tizenhárom éve alatt – a létében fenyegetett önálló magyar teátrumot nemzetközi szinten is elismerésnek örvendő színházi műhellyé fejlesztette. A multikulturalitást is a magyar színjátszás előnyére fordította. Szerződtette Románia egyik legkiválóbb rendezőjét, Tompa Gábor bukaresti osztálytársát, és ekképp, néhány országos és nemzetközi sikeres produkció között, Victor Ioan Frunză 2003-ban színpadra állította az éppen ötvenéves temesvári magyar állandó társulat legelső *Hamlet*-előadását is.¹⁴

Az 1989. decemberi változások után elsőként született romániai magyar Hamlet Eörsi István fordításában került színre, több jubileum alkalmából, amelyek közül az egyik a legelső magyar nyelvű *Hamlet*-bemutató kétszáztedik évfordulója volt. Ezt az eseményt november 22. és 24. között Budapesten, a Nyugati pályaudvar ceglédi várótermében, a hatalmas érdeklődésre való tekintettel négy

alkalommal lehetett ünnepelni – a temesvári társulat alkotókészségének köszönhetően. A *Hamlet a Nyugatiban* címen elhíresült vendégjáték a 2003. május 3-i premier rendkívül különleges adaptációja lett. A budapesti helyszín, a körülmények, az időpont, a hangulat az otthonihoz képest másfajta *Hamlet*-et eredményezett annak ellenére, hogy a rendezői koncepció, a szereplők, a játék, a jelmezek stb. nem tértek el a temesváritól.

A turné címének eleve mögöttes értelme volt. Eszerint a „hivatalos” nyugati csatlakozáshoz zöld jelzést kapott, azaz a következő évtől az Európai Unióhoz tartozó Magyarországra látogató (még) EU-n kívüli, s már rég „határon túli”, rokonszenves társulat a Nyugati várójában számít az anyaországi közönség jóindulatára. Miként a darabbéli vándorló színésztrupp a helsingöri udvarban.

A Csiky Gergely Színház harmadik évezred eleji *Hamlet*-produkciója a múlt századfordulós „boldog békeidők” végén játszódott, immár háborús feszültségben, egy sínekkal szabdalt, szimbolikus temetőben. Budapesten a vonatsínek elhelyezése is jelképpé vált: a kint és bent váltakozása további értelmet nyert. A bejárat előtti egyenes külső sín mintegy határt képezett a Nyugat(i) felé, míg a váróteremben a belső sín „Y” alakban, egy váltóval nyílt ketté. A XIX. század nagy és hasznos technikai felfedezései, akárcsak a békében a szabadságot, hadi készültségben azonban a fenyegetettséget jelképező vonatkozás eszközei, kellékei ugyanúgy részét képezték Adriana Grand szcenográfiájának, miként a színpad és a sűgőlyuk, valamint a kvázi díszletben helyet foglaló közönség. Az „emlékek előadását” láthattuk, amelyben Shakespeare főhőse, a modern ember prototípusa Claudiuszal mintegy duplikálódik. Így lényegében „két Hamlet” küzdelme képezte le a kataklizma közeledtét. Kettejük harca akár egyazon személyiség vagy közösség belső vívódásaként is felfogható.

A „két Hamlet” egymásnak feszülését „kocsitologató verseny” érzékeltette. A leleplezés szimbólumát is arra a hajtányra helyezték, amelyen betolták az elhunyt király koporsóját. Claudius a szakrálissá vált „színháznak háttal”, az alkímia színeivel megfejtelt kocsi peremén, mint teatrális „Hamlet”-fohászt mondta el a végső elkárhozást sejtető szövegét – kifelé. Majd megfordult az oltár-kocsi-színpad felé, és könyörgése – mint önleleplező monológ – a káini bűnbe esett keresztény ember őszinte szembenézése és emberfeletti gyöttrődésévé vált, amely betöltötte a Nyugati váróját. A Király imája Claudius „Lenni vagy nem lenni” monológja. A tilost jelző vasúti lámpa és az erős, tejfehér világítást adó reflektor szinte vallatófénné

¹⁴ Az előadások részletes elemzése. DARVAY NAGY Adrienne: *Nem örök e világ. Bánk bán, a Magyar Hamlet*. Nagyvárad, Várad, 2019, 353–390.

olvadt szét, és a hangsúlyos vérszínben, fekete kesztyűs kezét imára kulcsolva, a pislákoló gyertya mellett próbálkozott, de már nem remélt a szenvedő bűnös „Hamlet”, akit fogyatékos jellemét érzékelendő, „Claudiusnak”¹⁵ hívnak. Végso kétségbeesésében saját lábát útve-ve próbálta térdre kényszeríteni önmagát, hogy végül reményvesztetten a sínek közé zuhanjon. Hamlet ekkor akarta legázolni az ominózus „színházi” kocsival, s már kéjesen és diadalmasan állt a kerekek közé szorult Claudius felett, amikor meggondolta magát.

A *Heti Válasz* kritikusa ezt írta róla: „Hamlet itt nem bolond, de bolondnak látszik. Nem vívódó értelmiségi, hanem a kor embere. Talán nem is erkölcsösebb, csak érzékenyebb a többiekénél. [...] A színészek kiválóak. Balázs Attila a címszerepben teljesen hiteles személyiség, mentes a romantika sallangjaitól és az aktualizálás zszurnalisztikus közhelyeitől.” A „másik Hamletről”, a színész-direktor immár egy évtizedes színigazgatását megkoronázó alakításáról pedig így vélekedett: „Demeter András Claudiusa nem gazember, nem is összetett jellemű reneszánsz uralkodó, hanem éppen a mindent lehet szabadságától megremült, ám a bűnbánat vigaszát már nem lelő ember. Több, mint Hamlet nagybátyja vagy ellensége: a dán király Frunzá értelmezésében a dán királyfi egyik lehetősége.”¹⁶

Demeterhez hasonlóan Marosvásárhely szülötte Bocárdi László is, aki 1995-ben diplomázott rendező szakon a szülővárosában – 1991-re ugyanis sikerült itt megszervezni a magyar rendezőképzést, és Tompa Gábor indított osztályt. Bocárdi csak egy évvel fiatalabb az osztályfőnökénél, mert eredetileg vegyészmérnöknek készült, el is végezte a Temesvári Műszaki Főiskolát. 1984-ben azonban kezdő mérnökként barátaival együtt megalapította a gyergyószentmiklósi Figura Stúdiót, amelyik az első és a rendszerváltásig egyetlen alternatív együttes volt Romániában. Az előbb amatőr, majd félhivatásos társulatot 1990-ben állandósították. Természetesen az alapító lett az új hivatásos magyar színház művészeti vezetője. Azonban Bocárdi még főiskolásként szerződést kötött Nemes Leventével, aki 1973 óta máig nagyszerű színésze, 1992-től 2005-ig pedig igazgatója volt a sepsiszentgyörgyi színháznak. Ennek értelmében a Figura legjobbjai is a Tamási Áron Színházhoz kerültek, és a diploma kézhezvételét követően Bocárdi lett a főrendezőjük. A szentgyörgyi intézményt 1948-ban eredetileg azért hozták létre, hogy a Székelyföld és az azt körülölelő földrajzi térség tájolószínháza legyen. Viszont a két társulat egyesítése után a prózai repertoárszínházi hagyományokhoz szokott, illetve az amatőr színjátszás felől érkezett, mindenekelőtt

mozgásszínházi tradíciókon nevelkedett színészek kölcsönösen inspirálták egymást, és hamarosan nem csupán a magyar nyelvterület és egész Románia, hanem Európa egyik legszínvonalasabb együttesévé váltak.

2005-től Bocárdi László vette át a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház igazgatását. A direktor folytatta a színház addigi története során rendszeresen műsoron lévő drámaírók műveinek színpadra állítását, így a Shakespeare-darabokét is. A *Hamletet* először 1971. április 7-én mutatták be itt Völgyesi András elképzelésében, aki Tompa Miklós tanítványa volt. Bocárdi negyvenkét évvel később rendezte meg a dán királyfi tragédiáját. A szövegkönyv Arany János fordításán alapult. A rendezői koncepcióról többek közt az alábbiakat mondta el egy interjúban: „Az elmúlás, az apokalipszis, az emberi lényeg pusztulása jut eszembe először, amikor a szövegre gondolok. Olyan témák domborodnak ki, és válnak fontossá, mint barátság, anya és fiú közti megbúvó szeretet, magány és elmagányosodás, illetve a szerelem szükségessége. Érzések felfedésére, átadására fókuszáltunk. [...] A *Hamlet* a tiszta és őszinte emberi kapcsolatok halálának, az emberi meghasonlottság, a mizantropia, az általános és az individuális apokalipszis iszonyatával szembesít minket. Az előadásban a kád, a víz a fürdés, a megtisztulás vágyával kapcsolatos. A XVI. századi szövegben rejlt érzet tettenérésére kerestük, keressük a megfelelően kifejező plasztikai, akusztikai teret... [...] Az előadásban a színészi játék nem annyira a szereplő karaktereket, sokkal inkább a szövegből kiáramló gondolatok és szenvedélyek energiáját hivatott előtérbe helyezni. [...] A már említett kád, víz és a fólia anyag a mi előadásunk legjellemzőbb összetevői. A hanghatások rendszere szintén a víz és a vele kapcsolatos természeti hangokat idéző jelekből épül fel. A jelmezek is ezzel a közeggel szervesülnek. A *Hamletet* megformáló Mátray László félcsupasz mivoltában alkalmazkodik a körülményekhez, illetve a félmeztelenség első sorban egy állapot kifejeződése.”¹⁷

Bocárdi László *Hamlet*-koncepciójának 2013. december 8-án volt a sepsiszentgyörgyi premiere, és a kritikusok öt kategóriában jelölték az UNITER (Román Színházi Szövetség) az évi díjaira: a legjobb előadás, a legjobb rendezés, a legjobb díszlet, továbbá a címszereplő Mátray Lászlót a legjobb férfi főszereplő, a Claudius alakító Pálffy Tibort pedig a legjobb mellékszereplő kategóriában. A 2014. április 28-án, Marosvásárhelyen rendezett UNITER-gálaesten közülük két győztest hirdettek: Bocárdi lett „a legjobb rendező”, a szintén vásárhelyi Bartha József pedig a legjobb látványtervező.

¹⁵ A latin „claudicare”: sántítani szóból.

¹⁶ HORVÁTH Csaba: *Közép-európai reneszánsz = Heti Válasz*, 2003, 49. sz., 52.

¹⁷ JÓNÁS Ágnes: *Apokaliptikus Hamlet Gyulán = Kultúra.hu* (www.szinpád.ro, 2013. július 9.)
https://kultura.hu/apokaliptikus-hamlet/

William
Shakespeare:
Hamlet, Tamási
Áron Színház,
rendező:
Bocsárdi László,
Sepsiszent-
györgy, 2013,
fotó:
Barabás Zsolt

Mátray László Bocsárdi a magyar nyelvű változattól teljességgel eltérő, 2009 elején bemutatott bukaresti *Hamlet*-rendezésében¹⁸ Laertest játszotta. Ez volt az első román nyelvű színpadi szerepe. A kézdivásárhelyi születű, Marosvásárhelyen, 1999-ben diplomázott, attraktív külsejű színművészt valójában a tehetsége és egyre inkább kiteljesedő színészete már akkor a címszerepre predesztinálta. Az ő megformálásában az eredeti Shakespeare-dráma csupán mellékszereplőként számon tartott Laertese a címszereppel egyenrangúvá, sőt „hamletibbé” vált: az előadás egyik legmarkánsabb színészi alakítását nyújtotta a bukaresti Metropolis Színházban is.

1998–99-ben, féléves különbséggel két új magyar, hivatásos színházat avattak a Székelyföldön: Székelyudvarhelyen, illetve Csíkszeredán. Az utóbbi alapítására és vezetésére a helyi önkormányzat Harag György hajdani színész-tanítványát, az 1953-ban, Nagybanján indult színházzal éppen egyidős Parászka Miklós rendezőt kérte fel, aki 1987 óta vezette a szatmárnémeti Északi Színház

első igazgatójáról elnevezett magyar tagozatát. A *Hamlet* színre állítására Parászka a román Gavril Pintét hívta meg. A Csíki Játékszín premierjére – a huszonnyolc éves Veress Albert címszereplésével, aki 2021-ben a csíkszeredai teátrum igazgatója lesz – 2009. február 27-én került sor. Nádasdy Ádám fordítását használták csakúgy, mint a nagyváradi Szigligeti Színház 2020-ban, a magyarországi Telihay Péter rendezésében bemutatott *Hamlet*-díszelőadásához, a Fellner és Helmer tervezte épület felavatásának százhuszadik évfordulóján.

Napra pontosan kétszáz évvel azután, hogy Kazinczy feleslegesen reménykedve azt írta Kolozsvárra: talán azóta, hogy ő Budáról eljött, a *Hamlet*jét már be is mutatták ott, vagyis 1990. november 2-án a krisztusi korba lépett Tompa Gábor megkezdte első igazgatói mandátumát a legrégebb folyamatosan működő magyar hivatásos színház élén. Ugyanebben az évben alapították Párizsban az Európai Színházak Unióját, amely azzal a céllal jött létre, hogy átfogó, európai ernyőszervezetként erősítse az in-

¹⁸ DARVAY NAGY Adrienne: *Ki vagy? Hamlet a Claudiusok korában*. Nagyvárad, Riport, 2013, 341–354.

tegrálódó tagországok legnívósabb színházait, és egyúttal kulturális piacként képes legyen megmutatni az egységben a különbözőséget. Jelenlegi elnöke Tompa Gábor, aki 2006 óta San Diegóban, a Kaliforniai Egyetemen tanít, 2014-ig a Színházrendezői program tanszékvezetőjeként; ugyanakkor ő ma a nemzetközileg leginkább elismert magyar színpadi rendező, aki az általa harmincegy éve vezetett kolozsvári magyar teátrumot világsikerű színpadi műhellyé fejlesztette Romániában.

Harmincnégy évvel az első *Hamlet*je után – egy craiovai román és egy workshop keretében, Glasgow-ban színre vitt angol nyelvű produkciót követően, negyedikként – Tompa Gábor ismét megrendezte a dán királyfi tragédiáját Kolozsváron. A 2021. december 3-i premier címszereplője vendégként a huszonkilenc éves, népszerű magyarországi színész: Vecsei H. Miklós.

A jelenkorhoz illesztett szövegkönyv most is Arany János több mint százötven éves fordításából indult ki. „Azt hiszem, hogy Arany János áll még mindig a legközelebb az eredetihez, úgy érzem, hogy a költői ereje nagyobb, mint bármely kortárs fordításnak” – mondja a hatvannégy éves Tompa, akinek a műsorfüzetben megjelent gondolatai közül néhány kiemelt idézet segítségével vizsgálható a Kolozsvári Állami Magyar Színház legfrissebb előadásának lényege.

„Majdnem minden, ami a *Hamlet* különböző témáiból érvényes, azok mind örökérvényű dolgok. A zsarnokság nem egy múlandó rendszer, a törvénytelenység, a korrupció, a barátság témája, a színház értelme, a színházra való reflektálás értelme, a rendezés értelme mind örökérvényű kérdések. Én annak idején a kolozsvári és craiovai előadásomat a színházi rendezés értelmére építettem, amelyben Hamlet akkor válik rendezővé, amikor rájön, hogy a színház az egyetlen eszköz, hogy kiderítsük az igazságot és leleplezzük a zsarnokságot. Az igazságkeresés rendkívül fontos az életünkben. Főleg ebben a korban, amiben élünk, amikor előzönlének a különböző, egymásnak ellentmondó hírek, és annyira sok a hazugság. A hazugságokra pedig rájön az ember nap mint nap, viszont már nem is törődnek azzal, hogy megőriznék legalább az igazság látszatát. Azt gondolom, hogy a *Hamlet* a mai világban mindenképpen egy kényelmetlen, veszélyes útnak a választását jelenti. Beleértve azt a kényelmet, amit ma az egész fogyasztói világ jelent. Hiszen kevésbé vagyunk gondolkodó lények azáltal, hogy a fogyasztói társadalom rabjai vagyunk. A függőség óriási. Elsősorban a high-tech-től és a médiától vagyunk függőek, és pont ezek manipulálnak

a legjobban. Ezt a függőséget én legalább olyan súlyos értelemben gondolom, mint a kábítószerektől való függőséget.”

„Én annak idején, amikor a *Hamlet*et rendeztem akár Craiován, akár Kolozsváron, arra törekedtem, hogy az én akkori korommal – akkor harminc és negyven között voltam – egyidős legyen Hamlet, tehát tapasztaltabb, és a király legyen fiatal. Így sokkal perverzebbé vált a helyzet, amikor a fiatal király megígéri, hogy trónörökösévé teszi Hamletet. 1987-ben a végtelenítettnek látszó diktatúráról nem hittük, hogy egyhamar vége lesz. Ha valaki ki akarná várni, hogy vége legyen a diktatúrának és meghaljon a zsarnok, eltelik egy egész generációnyi élet. Itt van a nagy dilemma most, hogy a mostani tízen-huszonéveseknek milyen lesz a jövőjük, ha ez a fajta globális és perverz diktatúra állandósul.”

„Ma is vannak neoaszkéta fiatalok, akiket nem feltétlenül a pénz és a fogyasztás érdekel, hanem egy igazgatósabb világrend megteremtése foglalkoztatja őket. Látják ezt a hatalmas szakadékot a gazdagság és szegénység között, látják, hogy mennyire manipulál a média, és hogy mennyire meg vannak vásárolva államok, kormányok. Látják, hogy mint valami bábuk egy pénzhatalmi elit kezében, végrehajtják azt a démoninak nevezhető tervet, ami a szabadság látszatát keltő rabszolgaságot hozza létre az egész Földön. Nehéz dolog ez, mint ahogy nehéz dolga van Hamletnek és körének, hogy a rendszerrel szembe menjenek és kiderítsék az igazságot.”

„Azt gondolom, hogy Hamlet elsősorban fiatal értelmiségi – bár ma már ez is annyira homályos kifejezés –, hiszen az értelmiségnek mindig ellenzéki feladata kellene legyen, mert része a hatalmat ellenőrző és egyensúlyban tartó rendszernek – nem feltétlenül kritikai értelemben, hanem a tudásnak a közszolgálatba állítása és a tájékoztatás által. Maga a művészet is ezekre a dolgokra reflektál. Hamlet és csoportja – akiknek egy közös tudásban, tanulásban volt részük – azok, akik ezekkel az idővel kicsit szembe mernek fordulni és végigjárják ezt az utat még nagy áldozatok árán is. Jó lenne, ha volnának olyan erős egyetemek, mint akkoriban Wittenberg, amelyek rányomják a bélyeget azokra, akik ott végeznek, és akik komplex felkészülésben részesülhetnek. Ez lehetne valamiféle erjesztője a társadalmi változásnak, hogy ne kössenek kompromisszumot, ne válasszák a kényelmes utat. Ilyen értelemben az előadás mindenkinek kellene szóljon...” – mondja Tompa Gábor, a legújabb romániai magyar *Hamlet*-előadás rendezője 2021 decemberében.¹⁹

¹⁹ ...nehéz dolga van Hamletnek és körének, hogy a rendszerrel szembe menjen és kiderítse az igazságot. TOMPA Gábor rendezővel DEMETER

Kata beszélgetett = *Hamlet-műsorfüzet*, Kolozsvár, KÁMSz, 2021, 14–27.